

lapszámozták géppel a századforduló körül, s ez a kötet akkor már a nagyraktárban volt, szakjelzetre besorolva.

Az előkerült tartalomjegyzék tehát bizonyítja a Cod. Lat. 112, valamint három ősnymtatvány és egy Vetustissima-kötet összetartozását, és tisztázza – egymást kiegészítő – közös provenienciájukat: egy csehországi kolostori scriptoriumban, ahol Johannes Cypria frater is működött az 1506–1507-es években, közös kötetbe kötötték egy *Historia Bohemica*-val, valamint két 15. század végi lipcsei és egy 16. század eleji párizsi nyomtatvánnyal. Első olvasói is valószínűleg a kolostor szerzetesei voltak, akik a 16. század elején cseh nyelvű használati glosszákkal látták el nemcsak az első, nyomtatott művet, hanem a kötet bekötésekor a hátsó kötéstáblára ragasztott, üres lapot is. A könyv – nem tudni, mi módon – 1671 körül Bécsbe, a Pázmáneumba került, mint azt a *Historia Bohemica* újonnan előkerült possesszorbejegyzése bizonyítja. Bécsből az abolíciókor került jelenlegi őrzési helyére, a budapesti Egyetemi Könyvtárba, ahol a 19. század végén, az ősnymtatvány-gyűjtemény felállításakor kiemelték belőle a nyomtatott műveket. Szerencsére az előkerült, 16. század eleji tartalomjegyzék segített visszaállítani a kötet eredeti rendjét, s a ma öt kötetre szétszedett kolligátum közös, egységes provenienciáját megállapítani.

J. FODOR ADRIENNE

Megjegyzések Valentinus Cybeleius Opusculumának szövegéhez Hagymási Bálinttal, illetve műveivel meglehetősen keveset foglalkozott a kutatás. Munkáinak kiadásain,¹ egy levelének, versének s a borról meg a vízről írott deklamációjának szemelvényes fordításán² kívül nincs nyoma annak, hogy valaki is vizsgálat tárgyává tette. Jellemző talán, hogy a Stoll–Varga–V. Kovács-féle magyar irodalomtörténeti bibliográfiában Hagymási Bálint neve alatt szerepel egy a Protestáns Szemlében 1938-ban közzétett ismertetés a Kardos Tibor által akkor szemelvényesen kiadott *Képes Krónikáról*.³ Ez a komikus tévedés is mutatja, hogy szerzőnk mennyire az érdeklődés perifériáján maradt.

Mindenekelőtt szeretném összefoglalni azt a keveset, amit tudni lehet róla. 1490 táján született Varasdón. Tanulmányait 1505 és 1516 között külföldön végezte, 1509-től 1513-ig egészen bizonyosan a bolognai egyetemen: Besztercei Lőrinc és Magyi Sebestyén társaként mint Szathmári György pécsi püspök pártfogoltja. 1509-ben négy verse megjelent mestere, Giovan Battista Pio munkájának függelékében. Még Itáliában tartózkodott (1512.), amikor mecénásától pécsi és székesfehérvári kanonoki stallumot kapott, valószínűleg Besztercei Lőrinc kérésére. Egy panegyricusszal mond köszönetet, ehhez Besztercei Lőrinc ír ajánlást, s nem felekkodik barátja versének dicséretével, „*poema tersum, elegans ac summa eruditione conditum*”-nak nevezve azt. A Janust kiadó Magyi Sebestyén, midőn munkáját Szathmári Györgynek ajánlja, Valentinus Cybeleiuszt mint „*Musarum alumnus*”-t említi benne.

Hagymási 1516-ban már Székesfehérvárott tartózkodik, s innen írja patrónusához azt az ajánlást, amely az *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae* című művét vezeti be. A commendatio 1517. január 12-én kelt, a művecske pedig 1517. július 17-én jelent meg Hagenauban. Hagymási életének további állomásairól nincsenek adataink, halálának időpontja szintén ismeretlen.⁴

* Előadasként elhangzott 1983. október 17-én az Ókortudományi Társaság és az MTA Középkori Munkabizottsága által rendezett középkori lexikológiai kollokviumon.

¹ *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae Valentini Cybelei canonici ecclesiarum Quinqueecclesiensis et Albensis*. Hagenau ex Academia Thomae Anshelmi mense Iulio, anno MDXVII. – Eugenius ÁBEL – Stephanus HEGEDŰS: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Bp. 1903. 128–177. – Valentinus CYBELEIUS VARASDIENSIS: *Opera. Carmina et Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae*. Ed. RÉVÉSZ Mária. Bp. 1939. 60. A továbbiakban ez utóbbi kiadás mondatszámozása szerint idézek.

² KARDOS Tibor: *A renaissance Magyarországon*. Bp. 1961. 443–458. – V. KOVÁCS Sándor: *Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század*. Bp. 1971. 469–471. – KLANICZAY Tibor: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Bp. 1982. 223–226.; 1033–1043.

³ STOLL Béla – VARGA Imre – V. KOVÁCS Sándor: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája I. 1772-ig*. Bp. 1972. 183.

⁴ RÉVÉSZ Mária: *De vita et operibus Valentini Cybelei Varasdiensis*. Bevezetés Hagymási Bálint összes művei előtt. Bp. 1939. III–V. – KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 262–268.

A költői babérokra pályázó Hagymási nevét furcsamód mégis inkább az említett prózai műve tette ismertté. Nagy eredetiségéről nem árulkodik ugyan, hiszen ebben a humanista kompilációban felsorakoztatja az összes közhelyet, amelyet a témával kapcsolatban elő lehetett bányászni. Tény, hogy széles a skála, a Szentírától Platónon, Aischyloson át Plautusig, Horatiusig, Ovidiusig, Senecáig és az egyházatyáig sok-sok jeles alkotó gondolatai vannak koszorúba fonva. Olykor azonban szerzőnk is megszólal, saját érveket ad elő, koráról s a papokról beszél. Éppen ezért talán nem volna fölösleges megkeresni valamennyi föllelhető forrását és rendbe tenni a mű szövegét, hogy eldönthető legyen: milyen mértékben dolgozható fel a Középkori Latinság Szótárában. Ehhez szeretnék néhány adalékkal hozzájárulni.

Amikor először került a kezembe a szótári munka során egy olyan cédula, amely Hagymási *Opusculum*-ának egy mondatát tartalmazta, azt gondoltam, a modern kiadások nyomban kulcsot adnak az érdeklődő kezébe. Rövidesen kiderült, tévedtem. A két, dátuma szerint modern, módszerében annak aligha nevezhető kiadás: 1903-ból⁵ és 1939-ből⁶, a jámbor olvasó várakozása ellenére nem ad kifogástalan textust. Végigböngészve az 1517-es hagenaui edíciót,⁷ kitetszik, hogy a legtöbb esetben az új kiadások tévednek, hoznak hiányos, hibás szöveget.

Az 1903-as Hegedűs–Ábel-féle kiadásról csak röviden szólok, hiszen már kevésbé használatos. A szöveghez nem fűz kritikai megjegyzéseket, csillaggal jelöli pusztán, ahol nézete szerint helytelenül van közölve –, de korrekciós javaslatai nincsenek, illetve csak egy-két esetben. Ugyanakkor feltűnően sok hibát ejt, a meglehetősen jól olvasható 1517-es textus pontos reprodukálásában meg-megbotlik. Ide sorolom az olyan jellegű elírásait, mint például az *oniropolis* helyetti *miropolis* olvasat, vagy a *vino se onerare* helyett az *imo se onerare*, vagy az *unde* helyett a *vinum*, s még szaporíthatnám a példákat.⁸ Tizenkét esetben hiányzik a szövegből két-három szó, fél sor vagy annál több.

Az 1939-es kiadásból ugyan nem hiányzik ennyi, mégsem mentes az efféle hibától. A Sylla, Catilina, Clodius felsorolásból hiányzik Clodius neve, sőt Sylla neve is *Scyllának* van írva.⁹ A János-evangéliumból vett idézetben a *multitudo magna languentium* kifejezés a *magna* jelző nélkül szerepel.¹⁰ Azután a *Di-onysius Syracusanus quandoque ad nonagesimum usque diem ebrius perseveravit* mondat áll a *quandoque* híján.¹¹ Olykor egy kötőszó vagy prepozíció marad el. *Sobrietas enim in foemina . . . pudori proxima, amicitiae pacisque serva, honestatique semper coniuncta, criminumque et omnium vitiorum profuga* mondatban az *et* kötőszó elhagyása indokolatlan.¹² A *Holofernes . . . in obsidione Bethuliae civitatis . . . viduam . . . inhonestius adamasset* mondatban az *in* prepozíció elhagyására ugyancsak nincsen ok.¹³ Az *Esto, quod haec ita se habeant, quae certe et ego tanquam vera non negabo* mondatból szintén fölösleges volt a *quae* vonatkozó névmás elhagyása.¹⁴ A *vino, quantum o p u s est, utar* mondat *vino, quantum e t i a m est, utar* formában való közlése¹⁵ mosolyt keltő, s az ember szinte felhorkan: Micsoda különbség! Főként mivel a szerző azzal vezeti be ezt a közlését, hogy egész életében vizet ivott.

A kritikai apparátusban nincs jelezve, hogy ezek megfontolt elhagyások-e. Mint ahogyan az is jelölés nélkül történik, ha egy-egy szóval szaporodik a szöveg. Például a *dominus per Ieremiam dixit* idézetbevezető mondat így áll az 1939-es kiadásban: *dominus d e u s p e r I e r e m i a m d i x i t*.¹⁶

– KLANICZAY TIBOR: *A magyar irodalom története 1600-ig*. Bp. 1964. 261–262. – V. KOVÁCS SÁNDOR: *Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század*. Bp. 1971. 469.

⁵ ÁBEL, Eugenius – HEGEDŰS, Stephanus: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Bp. 1903. 128–177.

⁶ CYBELEIUS VARASDIENSIS, Valentius: *Opera. Carmina et Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae*. Ed. RÉVÉSZ Mária. Bp. 1939. 60.

⁷ *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae Valentini Cybelei, canonici ecclesiarum Quinqueecclesiensis et Albensis*. Hagenau ex Academia Thomae Anshelmi, mense Iulio, anno MDXVII.

⁸ 58., 215., 399.

⁹ 231.

¹⁰ 317., Jn. 5,3.

¹¹ 372.

¹² 152.

¹³ 209.

¹⁴ 366.

¹⁵ 398.

¹⁶ 311.

Kötelességemnek érzem azonban, hogy megemlítsék néhány olyan helyet is, ahol a kiadó indokoltan s a kritikai apparátusban jelezve egészíti ki a szöveget. Így abban a mondatban, amely Lucretiustól vett idézet, s amelyet az 1517-es textus a *se* névmás nélkül ad:¹⁷ *Pondus inest animo, quod se gravitate fatiget.*

Horatius episztolájának egy sora szintén a *me* névmás nélkül szerepelt az *Opusculum* első kiadásában: *Tu me inter strepitus nocturnos atque diurnos vis canere.*¹⁸

A iam fere Hungaria . . . occupata Budam . . . expugnare moliretur (tudniillik Dózsa György) mondatba szintúgy jogos a *tota* betoldás: *iam tota fere Hungaria . . . occupata.*¹⁹

Az 1517-es első kiadás szövegétől való eltérések nem merülnek ki a „hiány-többlet” fogalom párral összefoglalható differenciákban. Nagy részük annotáció nélküli, s jóindulattal szemlélve ezeket, mondhatni — a nyomda ördöge lépett működésbe. Talán elfogadható mentség ez az olyan esetekben, mint a *conspicit* alak helyetti *conscipit*, az *antea* helyetti *ante*, az *ebrietate prostratus* helyetti *ebrietate postratus*, a *scribens* helyetti *scibens*, a *rabié* helyetti *rabi*, a *possent* helyetti *possen*, a *laudaverim* helyetti az *audaverim* alak, hiszen ezek könnyedén helyesbíthetők.²⁰ De hol legyen a határ? A szöveg értelmét befolyásoló változtatások — legyenek bár szándékon kívüliek — nem eshetnek ugyanilyen megítélés alá. Nem mindegy, hogy a bor *sicut moderatum humanas virtutes ac vires vegetet, ita immoderatum destruat et enervet* mondatban a *sicut-ita* kötőszó páros második tagjaként ismételten *sic* szerepel.²¹ Egy Horatius-levélből vett idézetben a *Foecunda calices quem non fecere disertum* sort a kiadó *Facunda calices quem non fecere disertum*-ra „javítja”, történetesen jelzi is, de azt nem, minek alapján teszi ezt.²²

Abban a kitételben, ahol arra ad választ a szöveg, hogy miből ered a papok iránti megvetés, ez olvasható: *Sed unde haec? Non certe aliunde magis, nisi ex in temperata . . . in cibo et potu transgressione proveniunt.* A ma használatos kiadás e mondatot így hozza: *in extemperata . . . in cibo et potu transgressione.*²³ Mindez nem igényel bőséges kommentárt, csupán azt a kérdést: mennyire bízhatunk e mérvadóknak szánt kiadásban?

De sorakozzanak tovább a példák! A részeg ember *aliorum sana dicta non patitur audire* mondatban az ige *potitur* alakban áll.²⁴ *A tanto . . . praefendus, quanto dignius fuit* helyett alapfokú *dignus* szerepel az 1939-es kiadásban.²⁵ *Ob hoc* helyett *ab hoc*, *leges latas* helyett *leges natas*, az *iste . . . adversarii sui . . . sententia ac iudicio . . . ad roborandam rem publicam venerat* helyett *sententia ac iudicio, a quantum . . . turpiter ingesserat, tantum . . . turpius segerebat* mondat második felében a *turpius* helyett újból *turpiter* áll. A *dominus in adulterii suspicione* helyett *dominus in adulterii suspicione* olvasható. . .²⁶

Amikor Hagymási felsorolja azokat a személyeket, akik a mértéktelen borivás miatt haláloztak el, ezt írja: *Obiit quinto die Chrysippus philosophus.* Az új kiadás ezen a helyen *quinto die* formát hoz.²⁷ *A plures . . . bene bibentes . . . ebrietati inservierunt* kijelentésben *bene viventes* alak szerepel.²⁸ Nagy Sándor Hagymási szerint *Indos . . . ad bibendum invitasse*, nem pedig *ad bibendum*.²⁹ *A vidi ego tota vita mea multos aquae potores* mondatban a kiadó *tota vita mea*-ra módosít, ismét csak erre való utalás nélkül.³⁰ Az *unde* adverbium *vinum* olvasata bizonyára szintén a témával való foglalkozás ártalma.³¹

A felsorolásban megemlített hibáknál jóval több található az említett kiadásban, és e hibák nagy hányada már az 1903-as szövegkiadásban is szerepel. Ez természetesen nem menti a tévedéseket. S hogy

¹⁷ 45., Lucr. III, 1054.

¹⁸ 273., Epist. 2,2,79–80.

¹⁹ 147.

²⁰ 57., 58., 112., 272., 349., 428.

²¹ 13.

²² 34.; Epist. 1,5,19.

²³ 93.

²⁴ 113.

²⁵ 148.

²⁶ 153., 164., 232., 335.

²⁷ 353.

²⁸ 358.

²⁹ 365.

³⁰ 397.

³¹ 399.

mégse tűnjék egyoldalúnak a szöveg szemle, íme néhány olyan eset, amikor a szövegkiadó — ugyancsak az apparátusban való jelzés nélkül — ajándékozta meg az olvasót a hibás szöveg javításával. A *Nabal, ... cum iam iam mors ebrio immineret, nisi. ... providentia uxoris occurrisset* mondatban a *cui ... mors ebrio immineret* -re történt javítással értelmet nyer a szöveg.³² Hasonlóképpen a *plurimae urbes diu obsessae nec raptae ... ab hostibus patefactae sunt* helyett *diu obsessae nec raptae* -t olvashatunk.³³ S utolsónak még egy: *Homines per ... vitia in diversa transformari beluas* helyett *in diversas ... beluas* áll, helyesen.³⁴

Olykor-olykor a humanista szerző tolla is megcsúszik, főként akkor, ha valahonnan idéz. A szöveg eddigi kiadói nem jelezték, hogy észrevették ezeket. Így például: *In vino ... magnum inest vitium, quod pedes patrum captet, ut ait Plautus* mondatnak³⁵ nem eléggé világos az értelme; a kontextusba sem illik jól, ugyanis a bor hatásának szimptomáiról beszél, a fejfájásról, álmatlanságról vagy éppen a zavaros álmokról. Megkeresvén Plautusnál a kérdéses mondatot, kiderül: nem volt hiábavaló a gyanakvás. A mondat ugyanis így hangzik: *pedes primum captat*, vagyis hogy leghamarább a lábunkra vet béklyót.

A bor okozta különféle ártalmak felsorolásánál Senecától idéz a következőképp: *Adiuce ... stomachi tormenta, cum effervescent merum ac viscera ipsa descendit*.³⁶ Érthető ugyan ez a megállapítás, mégis csodálkozunk, hiszen már elfogyasztáskor *viscera ... descendit* a nedű. A 83. Seneca-levelemben így találjuk: *viscera ipsa descendit*, azaz feszíti a beleket.

Máskor egy-egy nem megfelelő szóalak hívja fel a figyelmet az esetleges botlásra. Az *ebrietatis animositas, imprudentis offensio minorans virtutem et facientes vulnera* mondatban a *facientes* alak vált gyanússá.³⁷ Az Ószövetségben, az Ecclesiasticus 31. könyvének 40. mondatában így áll: *minorans virtutem et faciens vulnera* (az 1939-es kiadásban a szöveggonдозó *facientis* -re „javított”).

Az *et quam sufficiens est hominum eruditio vinum exiguum* mondat az 1939-es kiadásban még értelmét is veszti, mert így áll: *Et quam sufficiens est hominum eruditio vinum exiguum*.³⁸ A Bibliában ilyen formában találkozunk vele: *Quam sufficiens est hominum eruditio vinum exiguum*. Még egy kedves, de talán a szerző által szándékosan megváltoztatott idézetre szeretnék rámutatni. A *quaecunquae ... foemina vini usum immoderate appetit, et virtutibus ianuam claudit et delicias aperit*³⁹ épületeszencia Valerius Maximusnál így szerepel: *Quaecunquae foemina vini usum immoderate appetit, et virtutibus ianuam claudit et delicias aperit*.⁴⁰ Ennyire közel állna egymáshoz a bűn és a gyönyörűség?

A példákat szaporíthatnám, de csupán ízelítőt kívántam nyújtani abból a csemegéből, amelyet a szó-tárkészítők naponta fogyasztanak.

BELLUS IBOLYA

Egy 17. századi magyar mű korabeli tudományos visszhangja. A 17. század elején Európaszerte megszületik a rendszeres időszaki sajtó. A politikai jellegű, általános érvényű hírlapok közvetlen folytatói a már a 16. században polgárjogot nyert, alkalmilag megjelenő rölapoknak, újságleveleknek.

Hamarosan azonban a rendszeres tájékoztatás igénye specializálódik, Franciaországban 1665. január 5-én napvilágot lát a *Journal des Scavans*, az első tudományos és irodalmi folyóirat. Megalapításához, az abszolutista állameszmény és politika tudomány- és művészetpártolása jegyében, maga Colbert nyújt segítséget Denis de Sallónak, aki a lap fő célkitűzéseit így foglalja össze az első számban:

„Az a szándéka, hogy tájékoztatást adjon mindarról, ami az irodalmi és tudományos életben történik; — Az Európában megjelenő legfontosabb könyvek katalógusát közli, nem csupán a címeket, mint az eddigi bibliográfusok, hanem egyúttal azt is, miről szól, és mire használható. — Jelentős személyiségek

³² 208.

³³ 225.

³⁴ 416.

³⁵ 46.; Pseudolus 1251.

³⁶ 121., Epist. 83,21.

³⁷ 126.

³⁸ 139.

³⁹ 150.

⁴⁰ 6,3,9.